

Horváth Zeuzsanna:

A groteszk Mihail Bulgakov: "A Mester és Margarita"
című regényében

I.

A regény társadalmi háttere a húszas-harmincas évek Moszkvája. A regénybeli moszkvai ezin ezt a légkört sugallja, a groteszkig kinagyítva fonákosságait. Tízten anyagi világ ez, ahol a szellemnek nincs helye. Fő mozgatóereje a státusz, minden ennek van alárendelve. A belső emberi lényeg, az embert emberré tevő értékek kihaltak, nincsenek egyéniségek - a mivel nincsenek eszmék és érzések, amelyek kiemelik az embert az elszürkült, arc nélküli maszából, mivel hiányzik az embert emberré tevő szellem, teljesen elszemélytelenedett emberek világáról van szó. Az emberi lényegből fakadó vágyak, nagy eszmék, ideálok alárendelődnek a látnak, lefokozódnak, földhöz ragadttá válnak. Az emberek egymás közötti viszonya, az olyan nemek érzések, mint a szeretet, az együttérzés, az egymásra figyelés is eltűntek, a az élet mechanikusan folyik. S mik lehetnek egy ilyen mechanika, anyagi világ jellemzői? A bürokrácia elburjánzása, a sok felesleges adminisztráció, amely az embert a dokumentum szintjére süllyeszt. Egy ember - egy akta, a ha megsemmisítik az aktát, megsemmisítik az embert is. Az emberek "vágyai" materializálhatók: pénz, dácsa, nyaralás, lakás.

A művészet, amely az értékek megőrzésére hivatott, szintén alárendelt ennek a bűnös világnak. Áruvá válik, a "művészek" megrendelésre gyártják műveiket, s amiről írnak önbecsapás, álesztet demagógia, képmutatás. S a legnagyobb tragédia az, hogy ezek az emberek nincsenek tudatában bűnösségüknek, élnek tovább "normális" életüket. De nem is lehetnek tudatában, hiez ezekből az emberekből kivesszett minden emberi, nem mások, mint marionett-figurák. Mivel a lelkiismeret, a bűntudat nem működik, az emberek annak felébredésében, önmagukra találásában nem bizhatnak, egy külső, földöntúli és egyúttal társadalmon kívüli erőt hozott el Bulgakov Moezskvába, hogy leleplezze bűnös világukat, felébressze a mélyen eszunnyadó érzelmeiket. Ez az erő a Sétán, aki egy külföldi professzor, Woland képében érkezett meg kíséretével. A kíséret Azazellóból, a fő ítéletvégrehajtóból, Behemótból és Korovjovból, a fő tréfacsinálók-ból, valamint Hellából áll. Segítségükkel karnevált rendez a moezkvaieknek, melynek célja, hogy felezzabadítsa tudatukat a súlyos korlátoktól.

A regényben emellett még két nagy téma jelenik meg. Az egyik a Meester és Margarita története, akik a eszerelmet, a eszeretetet életben tudták tartani ebben a mechanikus világban, bár számukra is már csak ez az egy emberi kapcsolat maradt meg. A másikat a Meester regénye Poncius Pilátusról és Jézusról - a művészregény. Ez olyan problémát ábrázol, amely már a moezkvaik szintjén is felvetődött: a státusz és a belső emberi lényeg súlyos konfliktusát. A főszereplő, Pilátus, győztesen kerül ki

ebből a lelkiismereti harcból: meg tudta őrizni emberségét, a önmagában megküzdött azért, hogy a fény birodalmába jusson. E három téma szoros egységben áll, a együtt adják a regény sokszálú, bonyolult, filozofikus mélységű tartalmát.

Mivel feladatom a groteszk elemzése, a moszkvai színre fogok koncentrálni, de utalni fogok, amennyiben szükséges, a másik két témára is. A bulgakovi groteszk ábrázolásához segítségül szeretném hívni Mihail Bahtyin karneváli szemléletmódját. /Vö.: M. Bahtyin: Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája; Budapest, 1982./

II.

Woland és kompániája Moszkvába látogat, hogy karnevált rendezzen a moszkvaiaknak, a leleplezze őket. Látogatása teljes felfordulást szül a városban. A sátáni karnevál mindenkit célba vesz, ezine előtt az egész világ nevetségessnek mutatkozik, átmenetileg felfüggeszti az élet megszokott rendjét. Jellemző rá a fonákjáról látás logikája, a visszájára fordított világ. A karneválon kívüli, tehát a moszkvai életet parodizálja. A karneváli groteszk egy másik világ lehetőségét csillantja fel. Kiemel a fennálló világ látezólagos /hamis/ egyedülvalóságának, megfellebbezhetetlen érvényességének keretei közül. A fennálló világ azért tűnik idegennek, mert felmerül valami igazán otthonos világ lehetősége, ahol az ember visszaérkezik önmagához.

A karneváli világ lényege tehát: az ember lerázza magát a társadalmi élet terhet, a kompromisszumokat, a megalkuvást, a félelmet, kineveti ezeket, a száltsal az elveszti fennéőbbségét, megfellebbezhetetlen voltát. Az elidegenedés megezőnik, az ember visszatér önmagához, egyezően embernek érzi magát a többi ember között. S Woland látogatásának épp az a célja - karnevált rendez, hogy felnyissa az emberek szemét és szívét, tudatukat megezabadítsa az elnyomórító béklyóktól, hogy a belső emberi lényegét, a szellemet feleztinre hozza ezekben az elezménytelenedett státuszemberekben. Felcillant egy jobb életet is előttük, melynek ideálja a jeruzsálemi ezin. A karneváli koncepció lényegét híven tükrözi a következő idézet Bahtyintól:

"A groteszk az embertelen szűkegezerűség mindazon formáitól megezabadít, amelyek az uralkodó világfelfogást áthatják. A groteszk lerántja trójánról a szűkegezerűséget, leleplezi viszonylagos és korlátozott voltát. A szűkegezerűség bármely korszak világképében egyezően komoly, feltétlenül érvényes és megfellebbezhetetlen dologként lép fel. Történelmileg viszont a szűkegezerűségről kialakított elképzelések mindig viszonylagosak és változékonyak. A nevetés elve és a karneváli világérzékelés ezétrombolja a korlátozott komolyságot, tönkre-
zúz minden olyan igényt, hogy a szűkegezerűsége vonatkozó elképzeléseket időtlen és feltétel nélküli ér-

ványosság illeti meg, a új lehetőségeket nyit meg az emberi tudat, gondolkodás és képzelet előtt."

A karneváli mindent elsőprő nevetés legyőzi az ember tudatát béklyóba verő, nyomasztó és megzavaró félelmet, a ezáltal megtieztítja és felezzabadítja az emberi tudatot. Erre csak egy ezabad ember képes, aki "fűtyöl mindenre". A karneváli felfogás megvalósításához egy teljesen ezabad, társadalmon kívüli lény kellett - ez a Sétán. Hízen a moszkvai ezinben nincsen ilyen ezabadság, sőt egyáltalán nincs ezabadság. A karnevál képes lett volna elhozni azt, de a Sétán által felajánlott ezabadságra nem reagálnak a moszkvaiak. Egyedül Margarita kap az alkalmon, aki otthaggyja régi életét a ezabadságért és boldogságért. A többiek félnek, ezorongnak minden újtól, minden idegentől, még egymástól is. Ez az állandó félelem a rebség kifejezője, a ezabadság hiányát jelzi.

A moszkvai ezinben tehát csak Wolandók tehetik meg, hogy fűtyölnek mindenre. Ők rendezik meg hát a karnevált. A tragikumot az okozza, hogy ez a sétáni karnevál csak felfordulást eredményezett, teljes káoszt: ezek az emberek már csak marionett-figurák, elidegenült, bomló ezemélyiségek, a társadalom rabjai. El sem képzelhető a félelmet legyőző nevetés, amely felezzabadítja a tudatot korlátaí alól. Csak a Sétán és kompániája nevet, tehát a nevetés itt elvesztette a félelem alól való felezzabadításának képességét. Tisztán materiális világ ez, az anyag zűrzavara. Isten elhaggyta Moszkva lakóit, de a város lakói is elhaggyták Istent. Számukra nem létezett isten-

kérdés, és semmi, ami a szellem világához tartozik. S ha nincs ez, megmarad a szűkegszerűség. Visszajára fordított világ ez, ahova az ördög jön el rendet teremteni, nem Isten. Fordított szerepet kap tehát a gonosz: neki kell igazságot szolgáltatnia ebben a kifelé fordított világban, ahol még ő is jól tud művelni. A nagy felforgató a rendcsináló képében jelenik meg előttünk: a Gonosz, aki jól cselekszik. E szerepét Bulgakov már a mottóban sejteti:

"... Kicsoda vagy tehát?

Az erő része, mely

Örökké rosszra tör, s örökké jól művel."

De ebben a tisztán materiális világban szellemnek, még ha az a Rossz szellem is, nincs helye. Tehát a Sátánnak sem sikerül eredményt elérnie. Megbünteti az embereket, mindenkét érdeme szerint. Tagadja ezt a világot, de úgy, hogy közben rámutat az újra, a jóra, a szebbre. Ez az ambivalencia - halál és születés egysége - szervesen hozzátartozik a karneváli világképhez. Hízen ahhoz, hogy egy jobb világ szülessen, el kell tűnnie először a réginek. A moszkvai szinben ennek egyik szép példája a szombat történet gyűjtögetése. Megsemmisítették Korovjovék a Gribojedovot, hogy egy szebb, igazabb épüljön helyette. De ez a karneváli ambivalencia átítatja az egész regényt. Wolandék úgy tagadják, vagyis úgy teszik nevetségessé ezt a világot, hogy közben megsejtetik a mélyen rejlő értékeket, egy más életet, amiért érdemes volna élni.

S ez volt a karnevál célja is. De ha ezek az emberek még bűnösségüknek eszencenek tudatában, nem várható el tőlük, hogy egy igazabb élet lehetőségét észrevegység, felfogják, s odáig felérjen tudatuk, hogy az ő életükön kívül más élet is lehetséges. Így Wolandék csak néhány kiválasztottnál érték el céljukat, de ez sem teljes siker, hiszen ezek az emberek továbbra is a helyükön maradtak. Bár megéreztek a Woland által felceillantott ezebb világ lehetőségét, nem váltak szabaddá, s csak a sóvárgás maradt meg ezámukra.

A karneváli szemlélethez, a karneváli groteszkhez és nevetéshez szorosan hozzátartozik a paródia. Hiszen ez a karnevál nem más, mint a karneválon túli élet /vagyis a moszkvai élet/ paródiája, nevetege oldalsainak groteszkig történő nagyítása. Korovjov és Behemót, a fő tréfaceinálók azzal mutatják meg a moszkvai élet groteszkségét, hogy azt parodizálják a nevetegeességig eltúlozva, s így meg is fosztják létezőlagos megfelelebhezhetetlenségétől, komolyágától. Szétfoszlik tehát ezáltal az a létezet, hogy ez a világ az egyedül lehetséges világ. A baj csak az, hogy mindez nem tudatosul a moszkvaiakban.

S paródia maga a moszkvai ezin is, mégpedig a jeruzsálemi történet paródiája - az ottani eszmék, igazi emberi érzések lefokozása, hétköznapivá válása, vagyis lealacsonyítása saját eszme nélküli létük ezinvonalára. A betéttörténet - a Mester által megálmodott és Woland által felceillantott jobb élet képe, ahol a beleő emberi lényeg nem pusztult ki,

ahol igazi emberek hibáikkal és nagyságukkal élik emberi életüket.

S végül a karneváli koncepció harmadik legfontosabb eleme - a nyílt, familiáris beszéd. Nagy szerepe van ennek a moszkvai ezinben, hisz az egész karnevál leleplezés. Szükség van nyílt, minden álszemérentől mentes leleplező szavakra - bár ez az abszolút nyíltság és kendőzetlenség sem hozza meg a várt eredményt.

A karneváli koncepció ismertetése után nézzük, hogyan valósul meg mindez "A Mester és Margarita"-ban.

III.

A sátáni karnevált három nagy rézre osztottam, fejlődésének, kibontakozásának megfelelően. Az első réz Woland megérkezése, a karnevál előkészítése. Bepillantást nyerünk a moszkvai életbe, de egyúttal felcsillan ennek tagadásaként egy más világ lehetősége is a Woland által elmesélt történet segítségével.

A második réz már a sátáni karnevál kezdete és kibontakozása, amely a Varieté-beli szórakozással indul. Boszój álmában már ennek visszatükröződését látjuk. A karnevál egyre inkább halad a mítosz felé.

A harmadik réz a karneváliság csúcsa: a karnevál időtlenné, egyetemessé lesz, elválík a moszkvai élettől. A Sátán

kemény ítéletet mond a moszkvaiakról.

1. rész: Woland megérkezése, a karnevál előkészítése

Bulgakov már az első képben két "művész" - Berlioz és Montalan - beszélgetésén keresztül bepillantást enged az egész moszkvai életbe: hiszen ha már a művészet ilyen eltárgyasult, mechanikus, milyen lehet az emberi élet? Berlioz egy vallásellenes költeményt rendelt meg Montalantól húsvétra, amely Jézus nemlétét hivatott bizonyítani. Ez a világ tehát Isten által elhagyott világ, de a moszkvaiak is elhagyták Istent, hiszen Jézus is egy vallásellenes költeményben bukkan fel előttünk először. Montalan Jézusa azonban túlságosan hús-vér emberré sikerült, bár nem volt túl megnyerő egyéniség. Ilyen tehát a moszkvai ezin Jézusa, azonban a jeruzsálemi ezin Jézusával, aki az abszolút jóság, embereég, az emberi lényeg eszméi megtestesítője. Tehát már az első képekben megfigyelhető a lefokozás, materializálása. Woland akkor jelenik meg a ezinen, amikor Berlioz éppen az isten-meséket rágalmazza Ivan Montalannak, bebizonyítva, hogy az emberek már kezdettől fogva gyártottak ilyen meséket, holott Isten nincs, punctum. Ez megfellegezhetetlen tény, el kell fogadni: "Mindélunk a lakosság többsége már rége-régen tudatosan elvetette az istenről szóló meséket, - magyarázta Berlioz diplomatikus udvariasággal" Wolandnak.

Woland megjelenése és léte a bizonyíték azonban Jézus létére, hiszen ő ott volt a kihallgatásánál és a kivégzésénél.

El is mesélte ezt Berliozéknak, és ez egyben a Mester regényének első fejezete. Woland ezzel meg akarta ingatni Berliozék felfogását egy szellemtelen, érték nélküli világról, ahol se rossz, se jó nincs, eltörölni hitűket a szerintük megfelelőbbhezhetetlen igazságban, fel akarta ébreszteni bennünk a gondolkodást és az azzal járó kételkedést. S egyben egy más világot is felcsillantott előttük, ahol mindez megvan, Berlioznál nem sikerült semmit elérni, büntetése a halál, Woland levágta a fejét, mert ezt nem arra használta, amire kell, vagyis gondolkodásra, Ivan azonban kiválasztott, benne ugyanis felparázeli az emberi érzés. Ez abban nyilvánul meg először, hogy üldözni kezdi Wolandot, mivel nagyon megrázza Berlioz halála. Felcsillan nála az emberi szánalom érzése és a bosszúvágy. S ez nagy eredmény olyan világban, ahol az emberi kapcsolatok teljesen mechanikusak. Bosszú hajtása után elérkezik a Gribojedovba, amely épp a pokol látzatát keltette attól a mulatozástól, amelyet az őrül társadalom színe-java produkált. Ez a földi pokol szembeáll a mítoszbeli pokollal, amely a Sátán bálján jelenik meg, s amely a teljes időtlenségbe viszi az eseményeket, filozofikus mélységet adva a regénynek. S ez a "földi pokol" a mítoszbeli pokol lefokozása az anyagi világ szintjére, hiszen benne nincs semmiféle erkölcsi értéktétel, még rossz se. A "földi pokol" tehát vadul tombol a Halleluja foxtrottra, amikor kísértetként megjelenik benne Hontalan, és beszéddel serkenti a "pokollakókat" a Gonosz elfogására: "Testvéreim az irodalomban! Hallgassatok

meg azómat. A gonosz megjelent közöttünk! Fogjátok el, de minél előbb, mert beláthatatlan kárt fog okozni!"

Erre azonban "ocsmány, fertelmes, disznó módon érdekes botrány kerekedett, amely csak akkor ért véget, amikor a teherautó elvitte a szerencsétlen Ivan Nyikolajevicsét. S vele a rendőrt, Pantyelajt és Rjuhint." Ivan tehát csak azt érte el, hogy elmeháborodottnak nézték, hiszen holmi gonoszról beszélt, amikor köztudomású, hogy az nem létezik. Visszájára fordított világ ez, ahol a moszkvai ezin változik egyfajta "materiális pokollá", s a mitoszbeli gonosz lesz az az erő, aki jót művel a világban. Neki kell eljönnie, hogy az embereket megbüntesse és megjavítsa, Isten majd csak a jobb világban jelenhet meg ismét.

Ivant a Sztravinszkij-klinikára hurcolják, s ettől fogva élete megváltozik. Már az elején leleplezi Rjuhint, a költőt, és saját magát is - elhatározta, hogy nem ír többet, ha már jót nem tud írni. Ez már az új Ivan, akire hatottak Woland szavai.

Woland ezután a Szadovajsz 302/b 50-es számú lakásban tűnik fel. Már Woland megjelenése előtt is történtek "ördögi" dolgok a városban. Így például ebben a bizonyos 50-es számú lakásban, amelynek lakói csodálatos és titokzatos módon eltűntek: "Nos, két esztendője a lakásban megmagyarázhatatlan események láncolata indult meg: ebből a lakásból rendre nyomtala-

nul eltűntek a lakók. Egy izben, munkaszüneti napon, rendőr csengetett be a lakásba, kihívta az előszobába a második lakót ..., és azt mondta, kéri, menjen le egy percre az őrzőbára, valamit aláírni. A lakó meghagyta Anfiezának, Anna Francovna régi, megbízható háztartási alkalmazottjának, ha bárki keresné telefonon, mondja meg, hogy tíz perc múlva visszejön - azzal elvonult a fehér keztyűs, takaros rendőrrel. De nem csak hogy tíz perc múlva - azóta sem jött vissza; és az egészenben a legfurcsább, hogy vele együtt a rendőr is eltűnt. Az istenfélő, ezt mondjuk ki kerekén: babonás Anfieza meg is mondta az izgatott Anna Francovnának, hogy ez bizonyos boszorkányság, ő nagyon is jól tudja, ki rabolta el a lakót rendőrtől, de késő este nem tanácsos az illetőt enlegetni.

Nemármost az efféle boszorkányságot, ha egyszer elkezdődött, köztudomásúan semmiképp sem lehet megállítani. Hétfőn eltűnt a másik lakó is, ezerdán pedig Belomutot nyelte el a föld - igaz, másféle körülmények közt. Reggel eljött érte az autó, mint mindennap, hogy elvigye hivatalába, el is vitte, de vissza már nem hozott senkit, ezt az autó maga sem jött vissza többé. Leírhatatlan volt Belomutné aszony fájdalma, rémülete - de haj, sem az egyik, sem a másik nem tartott sokáig! Aznap este Anna Francovna, nyaralójából visszatérve /shová miatt, miért sem, sürgősen kiszaladt Anfiezával együtt/, már nem találta a lakásban Belomutné aszonyt. Mi több: a Belomut házaspár két szobájának ajtaját hivatalos pecsét zárta le.

Két nap múlt el gyötrő nyugtalanságban. Harmadnap Anna Francevna, aki egész idő alatt álmatlanságban szenvedett, ismét sürgősen kiutazott dácájára, és mondanunk sem kell - onnan nem jött vissza többé! Anfiya magára maradván, kiejtette a két szemét, aztán, úgy éjfél után két óra tájban lefeküdt aludni. Hogy a továbbiakban mi történt vele, nem ismeretes, de a szomszéd lakások bérlői szerint az ötvenes számú lakásból egész éjszaka kopogás, kalapálás hallatszott, a villany pedig reggelig égett. Reggelre kelve azután kiderült, hogy Anfiya is eltűnt."

Woland tehát csak a hagyományokat folytatja, amikor Berliozt és Lihogyejevet eltűnteti a színről. A Sátán megjelenése tehát mintegy beteljesülése volt a már előbb elkezdődött ördögi folyamatnak, amely mintegy az ő megérkezését készítette elő.

Lihogyjev a Varieté-színház igazgatója, de csak státusza szerint az, mert mindenki ismeri züllött életmódját, dissználkodásait. Miután Woland levágatta Berlioz fejét, a Varietébe ment, hogy a másnapi szeánszt előkészítse Lihogyjevnél. Mindenkit az orránál fogva vezetett, de ez nem is volt nehéz, egyszerűen nem kellett más, mint egy aláírás tele pecséttel - ez mindenkit meggyőzött. Majd eltávolította Lihogyejevet, mert többé már nem volt rá szüksége Moszkvában. A szeánsz tehát elő van készítve, indulhat a karnevál!

2. rész: A sátáni karnevál kezdete és kibontakozása

A Varieté-beli ezeánez az igazi nyitánya a Sátáni karneválnak. Ez az első alkalom, amikor Moszkva egész lakossága képviselve van, tehát már nemcsak a művészvilág. Woland a háttérbe húzódva figyel az eseményeket: "Látni akartam a moszkvaiakat, minél nagyobb tömegben, erre pedig a legalkalmasabb hely a színház. A kísérőim - és a kandúr felé ütött fejével - rendezték meg a ezeánezot, Én csak ültem és néztem a moszkvaiakat..."

A kérdés: "vajon beleöleg megváltoztak-e Moszkva lakosai?"

A ezeánez teljes leleplezés volt, ahogy ezt a plakát is hirdette. Ennek első megnyilvánulása a pénzese, amit Korovjov indított el. A tömeg lázasan megbolydult, egymást letapossa kapkodtak a pénzdarsbok után. Teljes zűrzavar támadt, de a leleplezés nem tudatosult a moszkvaiakban. Bengalezkij, a konferanszié, igyekezett mindent megmagyarázni, de a nyilvánvaló leleplezést ő sem vette észre. Behemótk egy néző merő rosszindulatú javaslatára letépték a fejét, hiszen mi célt szolgál, ha nem használja gondolkodásra. Ezzel rá akarták döbbsenteni arra, hogy más magyarázat is lehetséges, hogy nem kell mindennek egyértelmű magyarázatot adni. De ez számára túl nagy megpróbáltatást jelentett, nem tudta elviselni. Őt is behurcolták a Sztravinszkij-klinikára.

A ezeánez következő műsorozáma a divatszalon volt. A közönség valamennyi hölgyét sikerült fellelkesíteni, irigyen

kapdostak a szebbnél-szebb holmik után. Teljes zűrzavar támadt, amely botránnyá fajult. Az első lépés nem sikerült tehát, karneváli tobzódás, karneváli feleztabadultság helyett csak vad marakodás alakult ki. Saját életük felnagyítása volt ez a szeánez: az anyagi javak hajszolása, ahol nincs helye fennköltebb dolgoknak, emberségnek, érzelmenek. Behemót és Korovjov élvezettel rántották le a leplet a moszkvaiakról, kedvükre rángatták a jelentéktelen kis marionett-figurákat. De a közönség vak birtoklásvágyból hallani akarta a leleplezést /nem vette észre, hogy az egész szeánez az volt/. Hízen számukra a leleplezés nyílt rágalnakban, pletykákban merült ki. Ezért hát Korovjov, lealacsonyodva hozzájuk, leleplezte az egyik követelőzőt, Szemplejarovot, a ez nyílt családi botránnyá fajult. A saját módszerükkel történő leleplezés is kudarcba fulladt tehát. A szeánez után kitört a botrány, az egész város a feje tetejére fordult. A sátáni karnevál mindenkit célba vett, mindenkit nevetségessé tett.

A kollektív leleplezés után az egyes személyek leleplezése következett. Az egyik ilyen személy Nyikanor Ivanovics Boeozoj volt, a Szadovaja 302/b lakóbizottsági elnöke, tehát azé a házé, ahol a Sátán megszállt. Korovjov először megvesztegette, majd feljelentette valutarejtegetésért. Mind a megvesztegetés, mind a feljelentés jellemző volt a moszkvai társadalomra, Korovjov tehát csak parodizálta a moszkvaiakat. A leleplezés volt itt is a cél. A rendőrségen Boeozoj azzal védekezett, hogy a valutát /a rubel ugyanis valutává változott/ a

Gonosz csempészte oda. Ez a jeruzsálemi ezin paródiája: Júdás halála után "becsempészik" Júdás gyilkosai - vagyis Afranius /a Sátán/ társai - Kajafás palotájába az árulás díját ezzel a felirattal: "Visezsádom az átokverte pénzt." Az átokverte pénz, a Júdás-pénz a moszkvai ezinben az árulás díja: a sok kis júdás eladta magát a státusznek. Az árulás díjának a viszeszolgáltatás - a jeruzsálemi ezin paródiájaként - a valutabeszolgáltatás Boszój álmában. Boszójt ugyanis szintén a Sztravinszkij-klinikára cipelik, ahol álmat lát, egy ezinházi műsört, amelynek címe: "Szolgáltatás be a valutát". Ez a második ezinház a Varieté mellett. Az egész jelenet Woland leleplezésének paródiája, Woland szerepét itt a ezinész-konferenciáé veszi át. Ő ugyanúgy mindent tud "klienséről", ahogy Woland, ő is dróton rángatja kis marionett-figuráit. Először Duncelt leplezi le: "Az ön tisztelőtet parancsoló álarc mögött harácsoló pók, hazug, képmutató fráter rejlik. Másfél hónapon át mindenkit az orránál fogva vezetett a bárgyú makacsságával. Most kotródják haza: legyen büntetése az a pokol, amellyé hitvese majd otthonát teszi."

Ő is büntet tehát a leleplezés mellett. Egy másik ezinpedi műsorrezámban Kuroleszov a cél érdekében Puskin Fokar lovagjából ad elő egy részletet, amely Jézus halálának és feltámadásának paródiája. Az, hogy mindezt Boszój szemén keresztül ábrázolja Bulgakov, a paródiát a moszkvai világ szintjére fokozza le: "Csak egyet értett meg az egészből, hogy Kuroleszov gyalázatos halállal múlt ki, előbb azt üvöltötte: A Kulcs!

Hol van a kulcs, a kulcs - aztán hőrögve öszerezgyott és óvatosan letépte magáról nyakkendőjét. Miután meghalt, szépen felállt, leporolta frakkpantallóját, kényezeredett mosollyal meghajolt ..."

A színész-konferenciázó folytatja leleplező tevékenységét Kanavkinnál. Miután amaz nem akarja beszolgáltatni valutáját, a színész megjegyzi: "Moe, majd megpróbáljuk benne felkelteni az emberi érzést." Wolandnak is ez volt a célja. Itt a cél megvalósítása a valutabeszolgáltatás, vagyis az árulás díjának visszaszadása. A wolandi cél már egy másik szinten jelentkezik - az álmok a wolandi karneváli leleplezése többbázörös tükröződése. A karnevál halad a mítosz felé.

A moszkvai szint az egész regény folyamán áthatja a teatralitás és a zeneiség. A moszkvai élet egy nagy színház, az emberek színlelnek, mert félnek, nem merik elárulni igazi gondolataikat. A képmutatás biztos álarca mögé bújnak önös érdekeik hajkurászása közben.

A zeneiség első szembetűnő megnyilvánulása Berlioz nevéhez fűződik. A zeneszerző nevével egyik műve, a Fantasztikus Szimfónia asszociálódik, amelynek témája - bálzenák, fantasztikus táncok, indulók, boszorkányzombok, az utolsó ítélet látomásai. Vagyis mindez, amiben a bulgarkövi Berlioz nem hitt. Ezáltal válik ez is groteszkké.

A másik zenei név Sztravinszkij professzoré - a Tűzmadár, a Petruska, a Szent tavasz szerzőjéé. E művek a barbár, ősi,

pogány Oroszországot konnotálják, e ezt Ivanuka Duracsok csak megerősíti naivságával, gyermekségével. Sztravinszkij és Ivanukát a klinika köti össze, a klinika, amely Moszkva legjobban felszerelt helye. S ez mintegy jellemzi is a moszkvai szint.

Egy másik fontos zenei motívum a műben a Halleluja fox-trott, amely először a Gribojedov-beli "pokolban" jelenik meg, majd a valóságos sátáni pokolban, a sátáni karnevál csúcspontján. S a karmester és kórusa a városi elbizottság dolgozója. Az elbizottság igazgatója különböző szakköröket szervezett, hogy behízelegje magát feletteseinél. Korovjov ennek címén felajánlotta egy énekkar megszervezését. "A karéneklés rendkívül kevés időt igényel, haszna azonban több százévesi." S mivel az erőny és a felettes szemében jó pontnak látező gesztus öszemosódik, senki nem meri kivonni magát a belépéstől. Mind gyáva, talpnyaló, nincs közöttük szabad ember, állandóan félnek, szorongnak. Korovjov, miután megszervezte a kórust, eltűnt, de az ének nem szakadt félbe, mintha a láthatatlan karmester dróton rángatná bábuait, úgy nyílt énekre, illetve csukódott be az éneklők szája. Nem tiszta szívvel énekeltek, ahogy azt az ember elvárna attól, aki dalra nyitja száját, hanem kényszeredetten, öntudatlanul, mintha rongybabák lennének, akiket a mesterük kedvére rángat. Nem sikerült itt sem felezabadítani, megnyitni az emberi szívet az öröm, az ujjongás, a felezabadultság számára.

Ez az elbizottság nem egyedüli a városban, bizottságok tömkelege létezik emellett ugyanilyen bábmemberekkel. Az egyik hivatal feje Prohor Petrovics, az öltönyember, a hivatali bü-

rokrácia megtestesítője. Embert nincs az íróasztal mögött, csak a státuszt jelölő öltöny, amely körmöl, pecsétel, határozatokat ír alá, akár egy lélek nélküli gép. Behemót leleplezi: teljesen felesleges adminisztrációt írkal, a komoly dolgokra pedig nem figyel. Megjelenik a rendőrség is, de a rend őrei teljesen tehetetlenek. Ekkorra már eléri csúcspontját a felfordulás, Behemót és Korovjov hiába vetik be minden humorérzéküket, a sáttáni karneválon csak ők mulatnak, csak ők nevetnek, a moszkvaiak megfélemlítetten, fejvesztve várják az eseményeket.

3. rész: A sáttáni karnevál csúcsa

A sáttáni karnevál csúcsa a tavaszi holdtölte tiszteletére rendezett bál péntek éjfélkor. Már a megrendezés körülményei azt sugallják, hogy ez a bál már túl fog lépni a moszkvai élet keretein, egyetemesebb lesz, mitikus jelentésű. Érdemes összevetni a jeruzsálemi színnel, ahol ugyancsak péntek éjjel a Páezkát Ünnepezték - Jézus halálát és feltámadását -, az egész város ünnepi lázban égott. Ugyanakkor Moszkvában sáttáni tobzódást látunk. A háziasszony Margarita Nyikolajevna, a Mester szerelmese, aki nem felejtette el szerelmét, a habozás nélkül vállalta a háziasszony szerepét abban a reményben, hogy így megkaphatja Mesterét. Margarita az egyedüli egytlényegű, aktív, cselekedni képes pozitív lény a moszkvai ezinben - bűzke, méltósággteljes, szerelmét és életét a Mesternek feláldozó nő. Mig a Mestert, a művészt teljes elslvárosodás fenyegeti, gyáva slakká változik, aki még a szerelmét sem tudta végigvinni.

Tragikus ez, hiszen ez a művész, aki vállalta, mert hiszen vállalnia kellett egy szellemtelen világban, a társadalomkivüliséget, s megírta csodálatos regényét Poncius Pilátusról és Jézusról, a társadalom előtt nem küzd meg művéért, sőt meg is tagadja azt. Nem elég erős, hogy a társadalom elnyomórító hatásával szembeálljon, méltón egy nagy egyéniséghez.

A báli előkészületek alkalmával megismerkedik Margarita a Sátánnal és társaságával. Tudja, hogy kivel áll szemben, de nem ijed meg, sőt megérti, hogy itt a nagy alkalom szabadságuk megelevenítésére. A Sátán és kompániája vidám báli előkészületei egy nagy család hangulatát keltik, ahol háborítatlan jókedv, vidámság uralkodik. Behemót, a fő balaganecsik most sem tagadja meg magát, mint ahogy általában soha, ha tréfáról van szó.

A bál megkezdése előtt Korovjov azt tanácsolta Margaritának, hogy mindenkit szerezzen egyformán, senkivel se kivételezzon. Pontosan éjfélkor megkezdődött a bál. Fény, hang, illatok tobzódása jelezte a kezdést. Johann Strauss nyitánya után a Halleluja foxtrott következett, amely vad majomjazzbe torkolt. A múlt megelevenedett, a kandallóból különböző korú és származású porhüvelyek kerültek elő - családok, bűnözők, de igazi emberek, akiket a Sátán megkörménykezett. Megelevenedett a pokol, a karneváli tobzódás teljessé vált. A karnevál elérkezett az örök időtlenség és egyetemeség sikjára, s a Sátán alakja csak teljessé tette a mítoszt. Mivel a moszkvaiaknak rendezett karnevál nem sikerült, a sátáni pokol karneválját

kell látnunk a karneváliság csúcspontjának. Bár bűnös világ az is, mégis érző emberekből áll. Ezt bizonyítja Frida esete, aki hosszú évezázadokig szenvedett bűnétől - ez a hosszú szenvedés meg is tisztította. Margarita megérdemelten szabadította fel alóla. A sátni világ tehát egyben értékmérő is a moszkvai világ számára. A moszkvai világ még csak nem is rossz: lelketlen, szellentelen anyagság, az anyag vegetálása, amelyből mindenféle emberi, még a rossz is kivesszett.

Amikor a bálon a legnagyobb volt a tombolás, megjelent a Sátán, hogy ítéletet mondjon Moszkváról. Az ítélet: nemlét. Meg kell semmisülnie ennek a világnak, hogy egy szebbnek, jobbnak adja át a helyét. Még a Sátán is lemond hát róla, még ő sem tud vele mit kezdeni. A bál csúcspontján megjelenik az Ünnepi díszbe öltözött Meigel báró is. Azazello egy pillanat alatt megöli - ez Júdás halálának paródiája. Meigel vére Júdás vérévé változott, hiszen Meigel is egyike volt a moszkvai ezinökök közt Júdásának. A jeruzsálemi ezin Júdás-alakja ugyanis a moszkvai ezinben sok jelentéktelen alakra aprózódott, akár csak Pilátus alakja sok kis jelentéktelen pilátussá - az irodalmi világ elszemélytelenedett "helytartóivá".

Miután Woland ivott Meigel véréből, megtörtént a metamorfózis. Woland Ünnepi díszbe öltözve állt a terem közepén, egy nagy úrhoz méltóan. Ezután a bálterem viaszaváltozott az ékezerészné aszerény szalonjává, véget ért a bál. Nem maradt más hátra Woland számára, mint az utolsó büntetések és a búcsú. Margarita megkapta Mesterét, megérdemelten, hiszen megküzdött

érte. Woland visszazárta regényének elégett kéziratát is, mondván, hogy kézirat nem ég el, még ha az adott világban kedvezőtlenek is a viszonyok. Megbűnhődik Alojzij Mogarica, a Meester árulója. Wolandék elröpítik, s így szabaddá vált az alageori lakása a Meester és Margarita számára. Natasa bozorkány marad saját kérésére, nem akar visszamenni a "normális" életbe. A szabadságot választotta, megérezte a más élet jobbságát, ez a szabad lehetőséget. Megjelenik a ezánalmas Nyikolaj Ivanovics, ez a teljesen elezmélytelenedett, aktatáskás, félelemtől ezorongó ember, s igazolást kér Wolandtól "rendőrségnek és házatáranak való bemutatás céljából". Nem sikerült tudatát feleztabadítani a rebség és félelem elől, nem volt elég bátor vállalni a szabad életet, bár megérezte annak lehetőségét. Az igazolás dátum nélküli, mert keltezésével érvényét veszti: a karnevál jellemzője az időtlenség.

A bál utáni nap már a karnevál végét jelzi, s városban teljes a káosz. Korovjov és Behemót utolsó cseinytevéseiket hajtják végre. Megesemmisítik a Gribojedovot, s valutaüzletet, az 50-es számú lakást azért, hogy egy jobb épüljön helyettük. A két balaganecuk az utolsó nap sem tagadja meg magát. Azzal, hogy nevetségessé ezinben tñntetik fel a nagy Gribojedovot, az elveszti fennkölteégét: "- Nini, híezen ez az írók háza! Tudod, Behemót, nagyon sok azépet, jót hallottam erről a házról. Nézd meg jól, drága barátom! Jóleső gondolat, hogy a földél alatt garmadával tenyészik a tehetség. - Mint az ananász a melegházban! - jegyezte meg Behemót, és hogy jobban elgyönyörködhes-

een az oszlopos, krémszínű palotában, felmászott a kovácsoltvas kerítés betonalapzatára.

Korovjov rábólintott elválaszthatatlan útítáras a megjegyzésére: - Szóról szóra úgy! Édes borzongás fogja el lelket, ha arra gondolok, hogy ebben a házban most talán éppen egy eljövendő Don Quijote, Faust vagy az ördög akárhová tegye, éppen Holt lelkek szerzője érlelődik. Mit szólna hozzá? - Még rá gondolni és szörnyű! - bólintott a Behemót. - Bizony - elmélkedett tovább Korovjov - csodálatos dolgok várhatók ezekből a melegágyakból. Hízen a szent föld alatt néhány száz remete lakik, akik eltökélték, hogy életüket Melpomené, Polüümnia, Thália szolgálatának áldozzák. Képzeld csak el, mekkora port ver majd fel, ha közülük valaki a Revizor-t viszi az olvasóközönség elé, vagy legrosszabb esetben a Jevgenyij Anyegin-t! - Nagyon is elképzelhető - bólintott ismét a Behemót. - Hát igen - folytatta Korovjov, miközben gondterhelten felemelte az ujját -, azonban ... Nem győzőm ezt hangsúlyozni ... csak abban az esetben képzelhető ez el, ha ezeket az érzékeny melegházi növényeket nem támadja meg valamilyen mikroorganizmus, mert az a gyökereig elrohaszthatja.

Az ananász nál az bizony könnyen előfordul." Elpueztul az alagsori lakás is. Azazelló gyűjtja fel. Nincs azükeég már rá, Falemum borral /amelyből Pilátus is ivott/ átségíti a Meestert és Margaritát az új életre.

Szombat este Wolland és társai elhagyják Moszkvát. Ez a

világ halódó világ, nem lehet segíteni rajta, el kell tehát puszttítani. A gonosz szellem, a sátáni karnevál sem tudja felrázni ez embereket, mindössze egy óriási felfordulást eredményezett. Ceupán néhány kiválasztott van: Ivan, Nyikolaj Ivanovics, Boeszoj, Bangalezkij, akik minden tavaszi holdtöltén visszaemlékeznek a sátáni karneválra, vágyakozva gondolnak a sátán által felcsillantott jobb életre: "Én bolond, miért nem mentem velük? Mitől ijedtem meg, én vén ezemár? És még igazolást is kértem ... Most aztán ezenvedhetek, vén hülye!"

Az a látezat szertefoszlik ugyan, hogy ez a moszkvai az egyedül lehetséges világ, de minden marad a régiben. Az élet folyik továbbra is megszokott medrében. Magyarázatot is találunk mindenre: egy bűnözőkből álló banda tömeghipnózissal hatott az emberekre. Oldozik a W-vel kezdődő neveket, a kártyatrükkösöket, a mindenkit, aki erre a bandára emlékeztet. Groteszk megnyilvánulása ennek a fekete macskák esete, amelyeket behurcolnak a rendőrségre. A Golgotára menetelés paródiája ez.

Mind a betéttörténet, mind a Meester és Margarita sorsa az űrben teljesül be, tehát ami igazán értékes, emberi, annak ebben a világban nincs helye. Borzasztóan tragikus vég ez, még remény sincs egy jobb világ megteremtésére. Tragédia ez, de egyben komédia is - a moszkvai ezin kiszereződésének, anyagiasságának tragédiája és komédiája.

Fontos szerepet kap a regény folyamán a nap-hold motívum. Berlioz halála előtt őszetöredezett holdat lát, a s búcsú

pillanatában a Meester ezeme előtt is egy ezer darabra tört nap jelenik meg. Halott város ez, nincs remény a föltámadásra. Moszkvában a kiválasztottak holdtöltekor ezenvednek legjobban, olyankor legkinzőbb a vágyakozásuk - ők a "hold betegek". De a "vérvörös telihold" fényénél láthatjuk meg a Sétánnak és kíséretének igazi arcát is. Véget érnek a regény legemberibb alakjának a ezenvedései is, megkapja a legnagyobb jutalmat - elindulhat a holdaugárővényen a reá váró Jéoue felé "Ponciue Pilátue lovag, Júdea ötödik helytartója".

A mű elemezésekor a következő kiadást használtam:

Miheil Bulgakov: A Meester és Margarita; Európa, Budapest, 1981.